

УДК: 378: 001.895

Козак Людмила Василівна

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник НДЛ освітології
Київський університет імені Бориса Грінченка, м. Київ
l.kozak@kubg.edu.ua

ДОСЛІДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНИХ МОДЕЛЕЙ НАВЧАННЯ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Анотація. У статті розкрито сутність та особливості інноваційного навчання, його вплив на розвиток інноваційної особистості майбутнього фахівця; проаналізовано інноваційні моделі навчання; розглянуто інноваційні підходи до організації навчального процесу у вищій школі; обґрунтовано варіативність та особистісно-орієнтовану спрямованість інноваційного навчання; доведено позитивний вплив досвіду інноваційної діяльності викладачів на ефективність навчального процесу у вищій школі.

Ключові слова: інноваційний процес; інноваційна освіта; інноваційне навчання; інноваційна діяльність; інноваційна особистість.

Модернізація системи вищої освіти України характеризується поєднанням традицій, що склалися у вітчизняній вищій школі, з новими ідеями, що пов'язані із входженням України у європейський та світовий освітній простір.

Серед пріоритетних напрямів державної політики в контексті інтеграції вітчизняної вищої освіти до європейського та світового освітнього простору визначено проблеми постійного підвищення якості освіти, модернізації її змісту та форм організації навчально-виховного процесу; розробка та впровадження освітніх інновацій та інформаційних технологій [4, 70].

За орієнтир береться теоретична модель «інноваційної людини», випробувана у світі. Інноваційна людина – особа такого соціально-культурного гатунку, яка здатна творчо і результативно працювати, бути конкурентноспроможною. Відповідно навчальний процес має бути трансформований у напрямі індивідуалізації освітньої взаємодії, навчання, формування творчого мислення і збільшення самостійної роботи студентів [4, 70].

У зв'язку з цим, важливим і актуальним є аналіз досліджень інноваційних процесів у вищій освіті, сучасних моделей освітньої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що проблема впровадження інноваційних моделей навчання розглядається в працях К. О. Баханова, О. В. Канарської, М. В. Кларіна, В. Я. Ляудіс, Л. С. Подимової, В. О. Сластьоніна, Н. Р. Юсуфбекової та інших. У той же час недостатньо вивченими залишаються можливості застосування інноваційного навчання у вищій школі, зокрема в процесі підготовки майбутніх викладачів.

Мета статті – розкрити сутність та особливості інноваційного навчання, його вплив на підготовку майбутніх викладачів; дати узагальнену характеристику інноваційних моделей навчання; розглянути інноваційні підходи до навчального процесу у вищій школі.

Інноваційне навчання як сучасна стратегія зорієнтоване на глибокі зміни в освіті. Більшість дослідників розуміють під інноваційним навчанням процес і результат такої навчальної діяльності, що стимулює інноваційні зміни в культурі та соціальному середовищі (К. О. Баханов [1], О. Г. Козлова [9], М. В. Кларін [7] та інші).

Звернемося до історії виникнення самої дефініції «інноваційне навчання». У 1979 році Дж. Боткін, М. Ельманджра, М. Маліца в доповіді Римському клубу «Немає межі освіти», що здобула широкий світовий резонанс, сформулювали ідею двох типів навчання [14, 25-30]. Перший тип – підтримуюче, відтворювальне навчання. Цей тип спрямований на підтримку й відтворення існуючої культури, соціального досвіду; традиційно й широко втілювався на практиці з метою підготовки й перепідготовки фахівців. Другий тип – інноваційне навчання, що спрямоване не тільки на створення й упровадження нововведень, а й на реформування системи освіти, зміни у способах діяльності педагогів та учнів, стилі їх мислення, життя й відносин, які із цими нововведеннями пов'язані.

Інноваційне навчання протиставляється підтримуючому, традиційному навчанню. Його розглядають як реакцію системи освіти на перехід суспільства на більш високий ступінь свого розвитку, на зміну цілей освіти.

Інноваційне навчання – зорієнтована на динамічні зміни в навколишньому світі навчальна діяльність, яка ґрунтується на оригінальних методиках розвитку різноманітних форм мислення, творчих здібностей, високих соціально-адаптаційних можливостей особистості [3, 339]. Його покликання готувати не лише «людину, що пізнає», але і «людини, що діє». Причому усі елементи традиційного навчання мають місце в інноваційному, питання полягає лише у визначенні співвідношення репродуктивного і продуктивного, діяльного і творчого.

Характерними рисами інноваційного навчання є передбачення (*anticipation*) та співучасть (*participation*) [9]. Передбачення – здатність до розуміння нових, незвичайних ситуацій, прогнозування подій, оцінка наслідків прийнятих рішень, орієнтація на майбутнє. Співучасть – соціальна активність, участь особистості в найважливіших видах діяльності, її особистий вплив на прийняття локальних та глобальних рішень, здатність бути ініціативним.

Зразкова узагальнена модель інноваційного навчання була представлена в одній з перших робіт на цю тему (Kozma and Johnson, 1991). Вона передбачала [12]:

- 1) активну участь студента в процесі навчання (а не пасивне засвоєння інформації);
- 2) можливості прикладного використання знань у реальних умовах;
- 3) наведення концепцій і знань у найрізноманітніших формах, а не тільки у текстовій;
- 4) підхід до навчання як до колективної, а не індивідуальної діяльності;
- 5) акцент на процес навчання, а не на запам'ятовування інформації.

Проблеми інноваційної перебудови навчального процесу стають ще масштабнішими. Вони передбачають необхідність впровадження модернізованих моделей вищої освіти, які, в свою чергу, призводять до кола нових труднощів. В. Е. Франкл вважає, що основне завдання освіти - не передача традицій і знань, а «формування здібностей знаходити унікальні смисли» [13, 295].

Враховуючи досягнення сучасної зарубіжної педагогіки, можна виокремити два основні типи інноваційних підходів до навчального процесу у вищій школі. До *першого*, дослідники відносять так звані *інновації - модернізації*, які сприяють

модернізації навчального процесу, спрямовані на досягнення гарантованих результатів в межах його традиційної репродуктивної орієнтації. Покладений в їх основу технологічний підхід до навчання передбачає, насамперед, передавання студентам знань та формування способів дій за зразком, він зорієнтований на високоефективне репродуктивне навчання. В якості *другого інноваційного підходу до навчання* педагоги розглядають *інновації - трансформації*, які покликані забезпечити якісне перетворення навчального процесу, спрямовані на забезпечення його дослідницького характеру, орієнтацію пошукової навчально-пізнавальної діяльності. Відповідний пошуковий підхід до навчання передбачає формування у студентів досвіду самостійного пошуку нових знань, їх застосування в нових умовах, формування досвіду творчої діяльності з виробленням ціннісних орієнтацій [7, 9]. Потрібно підкреслити, що репродуктивна та проблемна орієнтації навчального процесу у сучасній педагогіці втілюються в двох основних інноваційних підходах до перетворення навчання, - *технологічному та пошуковому*.

Таким чином, дослідники виділяють моделі повного засвоєння знань (технологічний напрям) та пошукові моделі навчання (гуманістичний напрям).

У межах кожної із названих базових навчальних моделей здійснюються дидактичні пошуки інноваційної спрямованості, практична реалізація яких сприяє перетворенню характеру навчання. При цьому напрями перетворень пов'язані як з типом переважаючої діяльності студентів, яку організовує викладач вищої школи, так і з характером та співвідношенням викладача і студентів [7, 10].

Недоліком моделі повного засвоєння навчального матеріалу є те, що у переважній більшості випадків засвоєння матеріалу відбувається на репродуктивному (переказування, відтворювання близько до тексту, розповідь) та алгоритмічному або реконструктивному (застосування й відтворення раніше засвоєних способів дій у чітко означеній ситуації і заданою метою) рівнях. На евристичному і творчому рівнях такі чіткі параметри відсутні, тому викладачі-експериментатори, доводячи засвоєння студентам матеріалу до реконструктивного рівня, або переходять з моделі повного засвоєння на інші моделі навчання - ігрову, дискусійну, пошукову тощо, або - намагаються технологізувати навчання студентів

на творчому рівні [1, 169-171].

Розглянемо характерні риси пошукових моделей навчання. Основа навчання - його зв'язок з безпосереднім досвідом студентів, який виступає як відправний момент і найважливіше джерело навчального пізнання. Мета навчання – організація навчального дослідження, набуття студентами нового досвіду, розширення пізнавальних можливостей. Для студентів навчальне завдання виступає як дослідження в контексті значущої для них проблемної ситуації. Умови навчання та характер навчальної взаємодії змінюються, підкоряючись вимогам спільного дослідницького пошуку.

Важливою ознакою і складовою частиною пошукового навчання є його соціальний (соціально-психологічний) характер; особливого значення набуває пов'язана з навчальним пошуком комунікативно-діалогічна діяльність, спілкування студентів один з одним і з викладачем, моделювання життєвої реальності (майбутньої професійної діяльності) у навчальному процесі, рефлексія.

Таким чином, найважливішими видами діяльності, з якими пов'язані дидактичні пошуки в рамках пошукової орієнтації, є: систематичне (логічно вибудоване дослідження-вирішення проблем, дискусійна (комунікативно-діалогічна) діяльність, ігрова імітація і моделювання, рефлексія досвіду пошукової діяльності.

Надпредметна пошуково-дослідницька діяльність, тобто діяльність з організації власного пізнання, в інноваційному навчанні висувається на перший план. Освоєння процедури пошукової діяльності стає самостійною дидактичною метою [7, 130-131].

Проаналізувавши основні положення пошукової моделі навчання, ми дійшли висновку про те, що дана модель є актуальною і перспективною для вищої педагогічної освіти. Оскільки сьогоdnішній викладач повинен не лише досконало знати свій предмет, але й активно займатися науково-дослідницькою діяльністю, ефективно розв'язувати виробничі проблеми, самостійно і творчо мислити, володіти культурою ділового спілкування, втілювати власні ідеї в практику професійної діяльності.

Особливого значення у світовій освітній практиці гуманістична педагогічна

освіта набуває сьогодні у зв'язку з розбудовою інформаційного суспільства, в умовах якого найсуттєвішим чинником вдосконалення суспільства та виробництва стають розвиток інтелекту та творчих здібностей, превалювання загальнолюдських цінностей над груповими та індивідуальними.

В концепції інноваційного навчання студентів, яка розроблена В. О. Сластьоніним та Л. С. Подимовою, як основними функціями названо такі [11, 150]:

- усвідомлений аналіз професійної діяльності на основі мотивів і диспозицій;
- проблематизація та конфліктизація дійсності – бачення в ній колізій та невідповідностей, які безпосередньо не сприймаються;
- критичне ставлення до нормативів і стандартів;
- рефлексія та побудова системи змістів (змістотворчість);
- відкритість до середовища і професійних нововведень зокрема;
- творчо-перетворювальне ставлення до світу, вихід за межі нормативної заданості;
- потяг до самореалізації, до втілення у професійній діяльності власних намірів і способу життя;
- суб'єктування елементів змісту в особисто-суттєвий зміст, тобто наділення особистісним змістом.

На думку В. О. Сластьоніна та Л. С. Подимової, особистісний сенс студент може знайти лише сам на основі своєрідного дослідження ситуації, її зв'язків з потребами. «Особистісне дослідження ситуації виступає одночасно і як вищий прояв пізнавальної функції інтелекту, оскільки у момент особистісної рефлексії відбувається більш повне відображення зв'язків і відношень з оточуючим середовищем» [11, 150].

Особливістю навчально-пізнавальної діяльності в інноваційному навчанні, на думку А. В. Камінської, є підхід до організації оволодіння знаннями, створення умов включення тих, хто навчається, не просто в діяльність, а в діяльність творчу (пошукову, самодіяльну, ініціативну, самостійну тощо), що зумовлена: видом навчально-пізнавальної діяльності (спостереження і практична дія переважають над слуханням академічних теоретичних знань або супроводять його); логікою

пізнавального процесу (індукція переважає над дедукцією); психологією пізнавального процесу (аналіз через синтез, асоціативний і евристичний механізми сприйняття інформації, зв'язок інтуїтивного і логічного способів мислення тощо); джерелом знання (опора на образ, наочність) [6].

Таке навчання спонукає студентів до ініціативності, творчого підходу та активної позиції у всіх видах навчальної діяльності, передбачає не отримання, а здобування, створення, конструювання знань, умінь, компетентностей самим студентом, що значно підвищує результативність. Результати інноваційного навчання полягають у значно глибшому й більш усвідомленому розумінні студентами сутності вивченого, сформованістю умінь самостійно аналізувати і оцінювати навчальну й іншу інформацію, формулювати висновки, аргументовано відстоювати свою точку зору, слухати інших, поважати альтернативну думку, працювати в групі, будувати конструктивні стосунки з її членами і визначати своє місце в ній. Крім того, така модель навчання дає змогу реалізувати ідею співробітництва всіх учасників освітнього процесу, вчить їх конструктивній взаємодії, сприяє забезпеченню атмосфери психологічного комфорту [2, 143].

Ключовим моментом у реалізації інноваційного навчання є принципова зміна функцій викладача, який перестає бути транслятором знань, жорстким організатором змісту і спрямованості навчальної діяльності студентів. Для організації інноваційного навчання оптимальним здається спосіб проектування і організації освітнього процесу, при якому: основний акцент робиться на організацію активних видів пізнавальної діяльності того, кого навчають; викладач виступає в ролі педагога-менеджера і режисера навчання; студент виступає як суб'єкт діяльності разом з викладачем, а його особистий розвиток виступає як одна з головних освітніх цілей.

Вивчення психолого-педагогічних досліджень, присвячених характеристикам традиційного та інноваційного навчання [1], [2], [3], [7], [10] та інші, дає нам підстави узагальнити ознаки інноваційного навчання та визначити особливості його впливу на розвиток інноваційної особистості майбутнього викладача.

Головними ознаками інноваційного навчання є:

– орієнтація на розвиток особистості кожного студента, формування його готовності до реального життя та професійної діяльності, до розвитку творчого мислення, критичного аналізу навколишнього світу й себе в ньому;

– формування готовності студента до постійного оволодіння новими видами діяльності й спілкування;

– високий рівень активності студентів, викладач виступає в ролі педагога-менеджера і режисера навчання; студент виступає як суб'єкт діяльності разом з викладачем, а його особистісний розвиток виступає як одна з головних освітніх цілей;

– заохочення і підтримка ініціативи студентів, поступовий і цілеспрямований перехід від навчання і виховання до формування здатностей до самонавчання і самовиховання;

– участь кожного студента у визначенні мети, завдань, ухваленні рішень;

– у процесі навчання розкриваються й залучаються сутнісні сили кожної особистості, мобілізуються її задатки, здібності, обдарованість;

– на перший план висувуються творчі, дослідницькі, продуктивні завдання, що визначають суть і мотиви вибору навчальних репродуктивних завдань;

– переважає взаємо - та самоконтроль у межах спільних для всієї групи цінностей і змісту;

– формується новий тип організації мотиваційної сфери студента, де мотиви самоактуалізації, співтворчості, самопізнання впливають на загальну креативність студента і сприяють створенню нової позиції особистості [8].

Як зазначають сучасні дослідники, інноваційне навчання більш сміливо впроваджує нове, невідоме, не прийняте ще загалом. Воно може виходити за межі тих навчальних програм, котрі відображають зміст традиційної освіти. Таке навчання порушує статичну досконалість традиційної системи навчання, вводить у неї нові активатори, що зумовлює порушення стійкості, звичності, прогнозованості, типовості ситуацій тощо. Тому інновації пов'язані з певним ризиком, непрогнозованістю результатів навчання, нетиповістю ситуацій, що й утруднює їх впровадження у навчальний процес [10, 6].

У нинішніх умовах пріоритетним для викладача має стати новий гуманістичний спосіб пізнання. Тому викладачу потрібно бути обізнаним з новими цінностями освіти як засобами педагогічної підтримки самопобудови особистості, володіти інноваційними технологіями професійного впливу на студента та взаємодії з ним.

Зміст технології навчання є органічним поєднанням науково обґрунтованого і раціонально відібраного навчального матеріалу та організаційних форм, які створюють умови для збагачення мотивації, стимулювання активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. Структура технології навчання включає систему педагогічних і навчальних методів, прийомів і способів цілепокладання, планування, організації і здійснення контролю, коригування й оцінювання навчально-пізнавальної діяльності студентів з метою формування в них культури навчальної праці [5, 80].

Для реалізації завдань інноваційної освіти і навчання викладачу необхідно: зацікавити кожного студента в роботі групи за допомогою чіткої мотивації; стимулювати студентів до вільного висловлення без страху на помилкову відповідь; використовувати різноманітні форми та методи організації навчальної діяльності, орієнтовані на конкретного студента; активізувати різні види пізнавальної діяльності, а також мотиваційний, змістовно-операційний та вольовий компоненти пізнавальної самостійності.

Для навчального процесу у вищій школі характерним є органічне поєднання навчального і науково-дослідних аспектів, підвищення активності і самостійності студентів, тому інноваційні технології навчання спрямовані на переорієнтацію діяльності викладача від інформаційної до організаційної - з управління самостійною навчально-пізнавальною, науково-дослідною та професійно-практичною діяльністю студентів. До них належать: впровадження в лекційні курси методології та методики науково-дослідного пошуку; застосування науково-дослідних занять; орієнтація різних видів практики (навчальної, виробничої, асистентської) на інноваційну діяльність майбутніх фахівців; спрямування роботи студентських наукових гуртків та інших форм науково-дослідної роботи на пошук і творче засвоєння інноваційних ідей вітчизняної та світової науки і практики;

використання підсумкових щорічних науково-практичних вузівських, міжвузівських, міжнародних конференцій та інших форумів для системного аналізу та оцінювання проведеної роботи за певний період з огляду на її інноваційний характер.

Найбільш поширеними інноваційними моделями у сучасній вищій школі є контекстне навчання, імітаційне навчання, проблемне навчання, модульне навчання, повне засвоєння знань, дистанційне навчання.

Успішне запровадження інноваційних моделей навчання вимагає масштабної системної роботи, під час якої, передусім, необхідно [2, 145]:

переглянути зміст і спрямованість навчання у вищих педагогічних навчальних закладах, а також у системі післядипломної педагогічної освіти з метою формування професійної готовності вчителів (викладачів) до роботи в умовах інноваційного навчання;

запровадити систему матеріального стимулювання педагогів, які активно й ефективно реалізують ідеї інноваційного навчання у своїй практичній діяльності.

Отже, проведені дослідження показали, що інноваційне навчання у вищій школі сприяє істотному підвищенню теоретичної і практичної підготовки студентів, врахуванню їх здібностей, інтересів і нахилів, типових й індивідуальних відмінностей, досвіду взаємодії з навколишнім світом. Таке навчання забезпечує варіативність та особистісно-орієнтовану спрямованість навчально-виховного процесу, внаслідок чого знання, уміння й навички студентів перетворюються в засіб розвитку їх пізнавальних і особистісних якостей, забезпечують їх здатність бути суб'єктом інноваційної професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баханов К.О. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі: Монографія / К.О. Баханов. - Запоріжжя: Просвіта, 2004. – 328 с.
2. Біла книга національної освіти України / Т.Ф. Алексеєнко, В.М. Аніщенко, Г.О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В.Г. Кременя; НАПН України. – К.: Інформ. системи, 2010. – 342 с.
3. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: Навчальний посібник / І.М. Дичківська. – К.: Академвидав, 2004. – 352 с.
4. Дубасенюк О. А. Упровадження освітніх інновацій в системі вищої освіти // Інновації у

- вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи : монографія / за ред. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – 444 с.
5. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи : монографія / за ред. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2011. – 444 с.
 6. Камінська А. В. Формування готовності майбутніх викладачів до інноваційної діяльності у вищому навчальному закладі [Електронний ресурс] режим доступу <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN13/11kavvznz.pdf>
 7. Кларин М. В. Инновации в обучении: метафоры и модели: Анализ зарубежного опыта / М.В. Кларин. – М. Наука, 1997. – 223 с.
 8. Козак Л. В. Інноваційне навчання як основа розвитку інноваційної особистості майбутнього викладача /Л. В. Козак // Розвиток особистості умовах трансформаційного суспільства: матеріали Міжнародної наук.- практ.конфер. (13 грудня 2012 р.). / заг. ред. В.О. Огнев'юка. – К.: Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2012. – С. 36-42
 9. Козлова О. Г. Підготовка вчителя до інноваційної діяльності в системі післядипломної освіти: Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / О.Г. Козлова. - К., 1999. – 235 с.
 10. Кушнір В., Кушнір Г., Рожкова Н. Інноваційність освіти як дидактичний принцип / В. Кушнір, Г. Кушнір, Н. Рожкова // Рідна школа. – 2012. - №6 (990). - С.3-8
 11. Слостенин В. А. Педагогика: Инновационная деятельность / В. А. Слостенин, Л.С. Подымова. – М. : Издательство Магистр, 1997. – 308 с.
 12. Формирование общества, основанного на знаниях. Новые задачи высшей школы / Пер. с англ. – М.: Весь Мир, 2003.
 13. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Эйдмана. — М.: Прогресс, 1990. — 368 с.
 14. Botkin J. W., Elmadjra M., Malitza M. No Limits to Learning. A Report to the Club of Rome. Oxford etc., 1979. P. 25-30

Рецензент

Чобітько М.Г. – д. пед. н., проф.

Стаття надійшла до редакції 10.03.2014

ИССЛЕДОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ МОДЕЛЕЙ ОБУЧЕНИЯ В ВЫСШЕЙ ШКОЛЕ

Козак Людмила Васильевна

кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник НИЛ освитологии
Киевский университет имени Бориса Гринченко, г. Киев
l.kozak@kubg.edu.ua

Анотация. В статье раскрыто сущность и особенности инновационного обучения, его влияние на развитие инновационной личности будущего специалиста, проанализировано инновационные модели обучения, рассмотрено инновационные подходы к организации учебного процесса в высшей школе, обосновано вариативность и личностно-ориентированную направленность инновационного обучения, доказано позитивное влияние опыта инновационной деятельности преподавателей на эффективность учебного процесса в высшей школе.

Ключевые слова: инновационный процесс; инновационное образование; инновационное обучение; инновационная деятельность; инновационная личность.

RESEARCH OF INNOVATIVE MODELS OF LEARNING IN HIGHER EDUCATION

Liudmyla V. Kozak

PhD in pedagogics, senior researcher of Osvitology Lab Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv
l.kozak@kubg.edu.ua

Abstract. In the article essence and features of the innovative teaching, his influence, is exposed on development of innovative personality of future specialist, the innovative models of teaching are analysed, the innovative going is considered near organization of educational process at higher school, the variability and personality-oriented orientation of the innovative teaching is grounded, positive influence of experience of innovative activity of teachers is well-proven on efficiency of educational process at higher school.

Keywords: innovative process; innovative teaching; innovative education; innovative activity; innovative personality.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Bakhanov K. O. Innovations systems, technologies and models of education of history in the school: Monograph / K.O. Bakhanov. - Zaporizhzhia: Prosvita, 2004. – 328 p. (in Ukrainian)
2. White book of the national education of Ukraine / T. F. Aleksieienko, V. M. Anishchenko, H. O. Ball [ta in.]; za zah. red. akad. V.H. Kremenia; NAPN Ukrainy. – K.: Inform. systemy, 2010. – 342 p. (in Ukrainian)
3. Dychkivska I. M. Innovative pedagogical technologies / I. M. Dychkivska. – K.: Akademvydav, 2004. – 352 p. (in Ukrainian)
4. Dubaseniuk O. A. Introduction of educational innovations in the high education system / za red.P. Yu. Saukha. – Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. Ivana Franka, 2011. – 444 p. (in Ukrainian)
5. Innovations in the high education: problems, experience, prospects: monograph / za red. P. Yu. Saukha. – Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. Ivana Franka, 2011. – 444 p. (in Ukrainian)
6. Kaminska A. V. Forming of readiness of future teachers to innovative activity in higher educational establishment [Elektronnyi resurs] rezhym dostupu <http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN13/11kavvz.pdf> (in Ukrainian)
7. Klarin M. V. Innovations in teaching: metaphors and models: Analysis of foreign experience / M. V. Klarin. – M. Nauka, 1997. – 223 p. (in Ukrainian)
8. Kozak L. V. Innovational education as a ground of development of innovative personality of future teacher / L. V. Kozak // Rozvytok osobystosti v umovakh transformatsiinoho suspilstva: materialy Mizhnarodnoi nauk.- prakt.konfer. (13 hrudnia 2012 r.). / zah. red. V.O. Ohneviuka. – K.: Kyivsk. un-t imeni Borysa Hrinchenka, 2012. – P. 36-42 (in Ukrainian)
9. Kozlova O. H. Preparation of teacher to innovative activity in the system after diploma education: Dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 / O. H. Kozlova. - K., 1999. – 235 p. (in Ukrainian)
10. Kushnir V., Kushnir H., Rozhkova N. Innovativeness of education as didactics principle / V. Kushnir, H. Kushnir, N. Rozhkova // Ridna shkola. – 2012. - #6 (990). - P.3-8 (in Ukrainian)
11. Slaktionin V. A. Pedagogics: innovative activities / V. A. Slaktionin, L. S. Podimova. – M. : Izdatel'stvo Magistr, 1997. – 308 p. (in Russian)
12. Frankl V. Man in search of sense: Collection / Per. s angl. i nem. D. A. Leontieva, M. P. Papusha, E. V. Aidmana. — M.: Progress, 1990. — 368 p. (in Russian)
13. Forming of society, based on knowledges. New tasks of higher school /Per. s angl. – M.: Ves' Mir, 2003. (in English)

14. Botkin J. W., Elmadjra M., Malitza M. No Limits tj Learning. A Report to the Club of Rome. Oxford etc., 1979. - P. 25-30. (in English)